

Bidden

in het besef van Gods tegenwoordigheid

Gerrit Immink Bidden in het besef van Gods tegenwoordigheid

UITGEVERIJ BOEKENCENTRUM, ZOETERMEER

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Ontwerp omslag: Geert de Koning
Vormgeving binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN 978 90 239 7112 2
NUR 700

© 2016 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

DEEL I

BIDDEN TOT GOD 9

1. **Bidden als geloofspraktijk** 11
 - Inleiding 11
 - Omschrijvingen van het gebed 14
 - Sprekend tot God – aangesproken worden door God 19
 - Opbouw van het boek 25

2. **Bidden in een seculiere tijd** 28
 - God is nietszeggend geworden 28
 - De kritische rede en het gebed 34
 - Bidden: een zaak van het gemoed en van de moraal 40

DEEL II

BIJBELSE VERKENNINGEN 47

3. **Oudtestamentische motieven** 49
 - Inleiding 49
 - Klaagzang en loflied 52
 - God, waar blijft U? 58
 - De voorbede van Mozes 60
 - Gods ontferming en het plaatsbekledend lijden 66

4. **Nieuwtestamentische hoofdlijnen: Jezus en Paulus** 71
 - De biddende Jezus 71
 - Abba, Vader 74
 - Het hogepriesterlijk gebed 78
 - Onze Vader-gebed 81
 - Bidden bij Paulus 87

DEEL III

HET BESEF VAN GODS TEGENWOORDIGHEID 93

- 5. **De biddende mens** 95
 - Een theologische verantwoording 95
 - De menselijke subjectiviteit 98
 - Het besef van Gods tegenwoordigheid 102
 - Calvijn en James nader bekeken 107
 - Gods presentie opnieuw doordacht 110
 - Dimensies in het geestesleven 113

- 6. **Spreekt God nog steeds?** 118
 - Verkenning van het thema 118
 - Evangelische christenen 123
 - Een liberaal theoloog: innerlijk aangesproken worden 125
 - De stem van God horen 128

DEEL IV

DE AARD VAN GODS TEGENWOORDIGHEID 133

- 7. **Meervoudige presentie** 135
 - Roept de mens God ten tonele? 135
 - Trinitarische meervoudigheid 142

- 8. **Bidden tot God de Vader, de schepper van hemel en aarde** 148
 - Creatuurlijk besef en de dimensie van de persoonlijke zorg 149
 - Scheppen als daad Gods 153
 - Transformatie van de schepping 158

- 9. **Bidden in Jezus' naam** 164
 - De werkzame kracht van Jezus Christus 164
 - Jezus en het innerlijke leven 167
 - Jezus Christus: zijn leven, kruisiging en opstanding 173
 - Verootmoediging en vergeving 177
 - Dankbaarheid en vreugde 182

10. Bidden in de kracht van de heilige Geest	184
De werking van de Geest	185
Biddend de weg vinden: geestelijk inzicht	190
Het lijden in deze wereld en de voorbede	193
De Trooster	197
11. Epiloog	200
Met de levende God verkeren	200
Is bidden ook vragen?	203
Heeft bidden zin?	208
Literatuurlijst	213
Register	221

DEEL I

Bidden tot God

1. Bidden als geloofspraktijk

Inleiding

Bidden is een vitale geloofspraktijk. Miljoenen mensen bidden dagelijks en in alle wereldgodsdiensten speelt het gebed een cruciale rol. Bidden gaat gepaard met bezinning. Wie bidt, bezint zich op het leven, zowel op het eigen leven als op het reilen en zeilen van de wereld om ons heen. En bidden gaat ook gepaard met inkeer: wat houdt mij bezig, waar maak ik me druk over en wat mag ik hopen? Wie bidt, roept God aan. Het beroep op God is een uiting van geloof. Toch wordt er niet alleen gebeden door mensen die een bepaald geloof aanhangen. In situaties van uiterste nood of bij een overweldigende ervaring kan het gebed spontaan opborrelen. In onze taal kennen we de uitdrukking ‘een schietgebed doen’, een kort gebed in nood. En bij schokkende gebeurtenissen komt het vaak voor dat mensen op de plek van het onheil een kaarsje aansteken. Vaak gaat dat gepaard met bezinning en stil gebed.

Het gebed zit dicht op het leven. We roepen God aan in de nood van het leven en we brengen hem onze dank. Plotselinge tegenslagen kunnen ons intens bezighouden, maar ook dingen die goed gaan en waar we plezier aan beleven nemen ons in beslag. Als we bidden, spelen de indrukken die we opdoen en de manier waarop we daarmee bezig zijn een belangrijke rol. Uiteraard gaat dat niet altijd bewust en weloverwogen. Maar de manier waarop we in het leven staan, klinkt door in het gebed. Dat maakt het gebed ook persoonlijk. Daar komt nog bij dat in het gebed ook het innerlijke leven stem krijgt. Niet alleen de dingen waar we ons zorgen over maken komen in beeld, maar we geven ook stem aan ons streven en verlangen. Waar maak ik me druk over en waar hoop ik op? Bezinning en gebed gaan hand in hand.

In het gebed roepen we God aan. In de aanhef van het gebed wordt de ontmoeting met God direct al in scène gezet. God kan op verschillende manieren worden aangesproken. Bijvoorbeeld met het woord ‘God’, of met ‘onze Vader’, ‘Eeuwige’, ‘heilige God’, ‘liefdevolle God’, ‘schepper van hemel en aarde’, ‘drie-enige God’, enzovoorts. Met deze

woorden, begrippen en beelden wordt er niet alleen een voorstellingswereld opgeroepen, maar wordt God ook op een bepaalde manier gekarakteriseerd. Daarmee geeft de bidder uitdrukking aan wie God voor hem of haar is. Ook al zijn het slechts korte typeringen of wordt alleen de naam 'HEERE' uitgesproken, toch ligt daar voor de bidder een hele godsdienstige voorstellingswereld in opgesloten. Maar wordt met het aanroepen van God ook zijn *aanwezigheid* geëvoeerd? Roepen we God tevoorschijn en komt het in het gebed tot een daadwerkelijk ontmoeting tussen de biddende mens en God? Merken we iets op van Gods aanwezigheid en van zijn kracht, of is het gebed in feite toch een gefingeerd gesprek? Dat zijn spannende vragen die in dit boek aan de orde komen. Daar komt nog bij dat we leven in een seculiere tijd. Voor het overgrote deel van de mensen in onze samenleving is God nietszeggend geworden. Bidden als een roep om hulp en uiting van verdriet – dat is nog wel voorstelbaar, maar God aanroepen? Nee, dat is een brug te ver. In hoofdstuk 2 verdiepen we ons eerst in de vragen die onze seculiere tijd oproept met betrekking tot het gebed.

Bidden raakt aan zaken die ons ten diepste bezighouden. Levenservaringen en geloofsovertuigingen krijgen beide stem in het gebed. Het gebed is een handeling waarin het geloof en het leven met elkaar vervlochten worden. Dat wil niet zeggen dat de biddende mens het geloof en het leven altijd met elkaar kan rijmen. Er zijn botsende ervaringen en tegenstrijdige gedachten. Meer dan eens is het gebed een worsteling met God. Maar dat maakt het gebed juist levensecht. Mensen zoeken al biddend en overwegend hun weg door het leven.

Een boek schrijven over het gebed is een hachelijke onderneming. Aan de ene kant is bidden een uitermate boeiend onderwerp dat vraagt om theologische doordenking. Maar aan de andere kant blijft het gebed een geheimenis, een niet te doorgronden mysterie. Niet alleen vanwege het geheimenis van God, maar ook vanwege de raadsels van het leven die stem krijgen in het innerlijk van de mens. Dat God en mens met elkaar verkeren in een gesprek – dat is zó bijzonder dat het wel vragen op *moet* roepen. 'Schrijven over het gebed voelt alsof je je hand uitstrekt naar de ark,' zei Forsyth.¹

1 P.T. Forsyth, *The Soul of Prayer. A Christian Interpretation of the Old Testament*. London: Paternoster Press, 1998 (eerste uitgave, 1916). 'It is a difficult and even

Een voorlopige omschrijving van het gebed is ‘dat het een handeling is waarin de bidder zich present stelt voor de onzichtbare God’.² Hoewel een groot deel van dit boek gewijd is aan de vraag hoe de bidder Gods tegenwoordigheid beleeft, zal ik bij de beschrijving en de analyse van het gebed wel steeds de gebedshandeling van de bidde mens voor ogen houden. Het aanroepen van God is een bewuste handeling waarin de bidder zich presenteert voor Gods aangezicht. Die bewuste aanspraak, die voortkomt uit het innerlijk, is echter vaak omgeven door *contemplatie*, door een *overdenken* van de dingen. Er zijn momenten dat we bezig zijn met de dingen van het leven en van het geloof, zonder dat we ons direct richten tot God in een gebed. Wellicht denken we dan wel *over* God, maar we komen niet tot een spreken *tot* God. Contemplatie is een geestelijke activiteit van aandachtig overdenken en overwegen, onderzoeken en uitdenken, waarin we het leven en het geloof in verband met God brengen, zonder God echter direct aan te spreken. Vooral in de rooms-katholieke traditie heeft de contemplatie zich ontwikkeld als een zelfstandige geloofspraktijk, die in de kloosterorden nauw samenhangt met de gebedspraktijk. In de contemplatie en de meditatie is de gehele mens betrokken, meent Merton. Wie met hart en ziel overdenkt, ondergaat de werking van de Geest en weet zich geheel afhankelijk van de genade van Christus.³ In de protestantse traditie heeft de contemplatie zich niet ontwikkeld tot een echte praktijk. Dat wil niet zeggen dat er geen meditatie of contemplatie plaatsvindt, maar het ligt meer in de persoonlijke sfeer en vindt meestal plaats aan de randen van het gebed, of het komt zelfs in de plaats van het gebed.

formidable thing to write on prayer, and one fears to touch the Ark’ (11). In 2 Sam. 6 wordt verteld dat David de ark naar Jeruzalem haalt. Als de runderen dreigen te struikelen, strekt Uzza zijn hand uit naar de ark om te voorkomen dat de ark van de wagen glijdt. Hij sterft ter plekke. In Israël was de ark het teken van Gods tegenwoordigheid.

2 Jean-Louis Chrétien, ‘The Wounded Word. The Phenomenology of Prayer’, in: Dominique Janicaud (e.a.), *Phenomenology and the ‘Theological Turn’*. *The French Debate*. New York: Fordham University Press, 2000, 149.

3 Thomas Merton, *Contemplative Prayer*. New York: Herder and Herder, 1969, 30.

Omschrijvingen van het gebed

Er zijn steeds pogingen ondernomen om het gebed te typeren. In zijn boek *Das Gebet*, dat nog steeds als fundamentele studie bekendstaat, legde Heiler de nadruk op het vrije gebed als spontane uiting van de menselijke geest en beschouwde hij het formuliergebed als een verstarring van deze oorspronkelijke en authentieke gemoedsuiting.⁴ Volgens hem is het gebed een expressie van intense, diep menselijke ervaringen en die ervaringen komen tot uitdrukking in *spontane* vraaggebeden of dankzeggingen. Formuliergebeden en gebedsriten beschouwde hij als tweederangs gebeden. Zijn aandacht voor het gemoedsleven van de biddende mens had ongetwijfeld te maken met zijn godsdienstwetenschappelijke en godsdienstpsychologische interesse en sloot goed aan bij de theologische belangstelling die eind negentiende eeuw bestond voor de menselijke kant van de godsdienst. In de protestantse traditie betekende dat aandacht voor de gelovige mens en voor de vroomheid. Heiler definieert het gebed uiteindelijk als ‘het levendig verkeer van de vrome mens met God, die wordt voorgesteld als *persoon* en wiens *tegenwoordigheid* wordt beleefd’.⁵

Toen in de negentiende eeuw, in de bloeitijd van de Verlichting, de godsdienstkritiek het bestaan van God radicaal in twijfel trok, werd ook het gebed onder kritiek gesteld en kon het in ieder geval niet langer omschreven worden als een gesprek met God. Feuerbach verdedigde de opvatting dat het gebed een gesprek van de mens met zichzelf is. ‘Het gebed is de zelfverdeling van de mens in twee wezens – het is een gesprek van de mens met zichzelf, met zijn hart.’⁶ Chrétien heeft terecht opgemerkt dat deze visie eigenlijk geen beschrijving, maar een *interpretatie* van het gebed is.⁷ Op zichzelf beschouwd is het gebed een vrij eenvoudige godsdienstige handeling. Maar dit ‘fundamentele maar onherleidbare fenomeen is moeilijk te omschrijven,’ zegt Chrétien, ‘gezien de verschillende vormen die het kan aan-

4 Friedrich Heiler, *Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung*. München: Verlag von Ernst Reinhardt, 1923⁵.

5 Heiler, *Das Gebet*, 491.

6 Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums*. Leipzig: Otto Wigand, 1841, 253.

7 Jean-Louis Chrétien, ‘The Wounded Word. The Phenomenology of Prayer’, in: Janicaud (e.a.), *Phenomenology*, 151.

nemen en gezien de uiteenlopende definities die ervoor gegeven zijn'.⁸ Enerzijds is de zelfpresentatie van de biddende mens voor het aangezicht van de onzichtbare God fundamenteel voor het gebed, maar anderzijds is juist de aanspraak van de *geadresseerde* (God) doorslaggevend voor wat wij onder bidden verstaan. 'We kunnen het gebed niet beschrijven zonder de macht en de kracht van hem tot wie het gebed gericht is in ogeschouw te nemen.'⁹ En Phillips benadrukt in zijn conceptuele analyse van het gebed dat 'de goddelijke aard van het "object" dat geadresseerd wordt de aard van het gesprek bepaalt'.¹⁰ En juist dit aspect – dat de biddende mens *God* aanspreekt – heeft de theologische gemoederen in de twintigste eeuw sterk beziggehouden. In reactie op de antropologische interesse van de negentiende eeuw verschoof de aandacht van de biddende mens naar de sprekende God. Wordt de aard van het gebed immers niet bepaald door de *identiteit* van de God die we aanspreken in het gebed? Hoe zouden we God kunnen aanspreken als Hij niet eerst tot ons gesproken heeft? En zo kwam er een ander accent naar voren in de theologische reflectie op het gebed. Ons bidden is *een antwoordend spreken*. We kunnen God aanspreken, omdat Hij ons eerst heeft aangesproken in zijn openbaring, in Jezus Christus.

In dit boek sta ik stil bij het gebed als geloofspraktijk. Met de verschillende typeringingen die ik zojuist beschreef, ben ik voortdurend in gesprek. De nadruk die in de loop van de twintigste eeuw op *het gebed als antwoord* kwam te liggen, begrijp ik. En ik deel het besef dat de identiteit van hem die we aanroepen in het gebed bepalend is voor de gebedspraktijk. Toch kan het leiden tot een eenzijdige benadering van het gebed, waardoor er onvoldoende aandacht is voor de biddende mens. In dit boek probeer ik dat meer in evenwicht te brengen. De biddende mens en het innerlijke leven – waar de theologie van de negentiende eeuw meer oog voor had – zijn belangrijke factoren in de gebedspraktijk.

Ik beschrijf, analyseer en reconstrueer de gebedshandeling, het gebed zoals het uitgevoerd wordt door een persoon of een gemeenschap. En ik probeer, voor zover dat mogelijk is, dat van binnenuit

8 Chrétien, 'The Wounded Word', 148.

9 Chrétien, 'The Wounded Word', 149.

10 D.Z. Phillips, *The Concept of Prayer*. New York: The Seabury Press, 1981, 43.